

Helena Krasowska, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, Instytut Slavistyki Polskiej Akademii Nauk, Slavistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 2012, ss. 435

Książka jest efektem wieloletnich badań przeprowadzonych przez Autorkę w obwodzie donieckim i zaporoskim, wśród przedstawicieli polskiej mniejszości. Grupa ta po raz pierwszy została objęta systematycznymi badaniami o charakterze interdyscyplinarnym. Autorka umiejętnie korzysta z dorobku różnych dyscyplin, przede wszystkim socjolingwistyki, socjologii, historii i antropologii kulturowej.

Impulsem do podjęcia badań stał się dla Heleny Krasowskiej komentarz Janusza Riegera do wypowiedzi Henryka Strońskiego na temat Polaków, którzy powrócili na wschodnią Ukrainę z Kazachstanu. Stroński stwierdził, że w grupie tej po latach „nie zostało nic z polskości prócz nazwisk przodków” (s. 9). J. Rieger uznał za konieczną weryfikację tego twierdzenia. Wykazał też, że powinno ono zostać w znaczącym stopniu skorygowane. Także z badań Autorki wynika, że w przypadku interesującej ją grupy z polskości z pewnością zostało więcej niż jedynie nazwisko przodków. Badania H. Krasowskiej przyniosły odpowiedzi na wiele ważnych pytań, m.in.: Jakie są podstawowe wyznaczniki tożsamości tych mieszkańców badanych terenów, którzy czują się Polakami? Jaka część polskiego dziedzictwa narodowego została zachowana na tych obszarach do czasów współczesnych? W jaki sposób udało się ocalić elementy owego dziedzictwa w sytuacji znacznego oddalenia badanej grupy mniejszościowej od Macierzy?

Krótki rys historyczny przypomina o obecności Polaków na południowo-wschodnich obszarach Ukrainy co najmniej od połowy XV wieku (początkowo docierali tu przede wszystkim imigranci zarobkowi, w późniejszych okresach do grupy tej dołączyli m. in. zesłańcy). Autorka zwraca uwagę na wpływ zmieniającej się sytuacji historyczno-politycznej na wybory tożsamościowe członków badanej grupy. Analizując spisy ludności, wspomina o znanym zjawisku, jakim jest manipulowanie wynikami spisów dla osiągnięcia określonych celów politycznych. Pokazuje też znakomicie, na licznych przykładach, w jaki sposób życie na pograniczach kulturowych wpływa na tożsamość ich mieszkańców, a także – na dokonywane przez nich wybory języka, jakim posługują się na co dzień i tego, który uważają za ojczysty (nie zawsze są to te same języki).

Analizując sytuację językową polskiej mniejszości, Autorka zwraca uwagę na różnice pokoleniowe. Mówi o nich przede wszystkim na podstawie zakresu znajomości polskiego i posługiwania się nim na co dzień, kontaktów z innymi językami oraz stosunku do polszczyzny jako wyznacznika tożsamości. Charakteryzuje ponadto różne odmiany polszczyzny występujące na badanych pograniczach oraz relacje między funkcjonującymi tu językami narodowymi. Niezmiernie ważne są dla Niej doświadczenia poszczególnych osób, mające wpływ na znajomość polskiego, możliwości nauczania się tego języka i posługiwania się nim. Specyficznym środowiskiem, w którym kształtują się kompetencje językowe, kolejność nabywania poszczególnych języków, stosunek do nich, są małżeństwa mieszane. Problematyka ta została wnikliwie przeanalizowana przez Autorkę.

Systematyczne badania terenowe pozwoliły H. Krasowskiej na określenie zasadniczych właściwości polszczyzny używanej przez mieszkańców południowo-wschodniej Ukrainy, występujących tu interferencji, specyficznych cech systemu fonetycznego, leksykalnego, fleksyjnego i in. Szczegółowo omówiona została kwestia nauczania języka polskiego. Określone też zostały przyczyny, dla których poszczególne osoby uczą się tego języka. Autorka wnikliwie przeanalizowała polszczyznę używaną przez członków organizacji polonijnych oraz obecną w polskojęzycznych mediach. Wiele miejsca poświęciła roli języka polskiego w sferze edukacji, religii, w środkach masowego przekazu, a także – symbolicznej i poznawczej wartości polszczyzny. Oprócz bezpośrednich rozmów, ważnym źródłem, pozwalającym na określenie cech języka polskiego używanego na badanych terenach, a także na prześledzenie zachodzących tu zmian, stały się dla Niej strony internetowe organizacji polonijnych i – ukazująca się w różnych okresach, na badanym obszarze – prasa polskojęzyczna.

Bardzo dobrze scharakteryzowana została polityka narodowościowa Ukrainy. W książce znajdują się też cenne informacje dotyczące m.in. statusu prawnego polskiej mniejszości, regulacji w sferze oświaty, nauczania języka polskiego i aktywności kulturalnej tej grupy. Omówiono również przepisy określające warunki działalności Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie. Badania przeprowadzone przez Autorkę znacząco wzbogacają wiedzę na temat losów tego Kościoła w czasach istnienia Związku Radzieckiego

i jego sytuacji współczesnej. Znajdujemy tu również wiele informacji o relacjach międzywyznaniowych, konfliktach o język nabożeństw, funkcjonowaniu wspólnot parafialnych i in. Zgadzam się z Autorką, że należy unikać ogólnych twierdzeń „o usuwaniu języka polskiego z liturgii Kościoła katolickiego na Ukrainie»” (s. 243). Kwestia ta powinna być rozpatrywana w odniesieniu do konkretnego miejsca, czasu i sytuacji (tamże). Badania H. Krasowskiej potwierdziły, że Kościół rzymskokatolicki na południowo-wschodniej Ukrainie, podobnie jak na innych terenach byłego ZSRR, przestaje pełnić funkcję ośrodka (bastionu) polskości. Przejmują ją organizacje polonijne oraz szkoły języka polskiego. Coraz mniejszy jest jego wpływ na kształtowanie polskiej identyfikacji, utrwalanie stereotypu Polak – katolik. Zasadniczą rolę w procesach tożsamościowych odgrywają obecnie następujące czynniki: pochodzenie, zapis w świadectwie urodzenia, język, poczucie zakorzenienia w określonym miejscu, wiedza o własnych korzeniach (społecznych, kulturowych, historycznych, rodzinnych), świadomość odrębności wobec innych grup etnicznych/narodowych i kulturowych oraz wspólnota losów. U poszczególnych osób wyznaczniki te występują w różnych konfiguracjach.

Za niezwykle ciekawy uważam rozdział poświęcony „Pejzażom pamięci”. Ukazane tu zostały różne sposoby przeżywania i manifestowania polskości. Zamieszczone w pracy przykłady narracji biograficznych mówią o procesach kształtowania tożsamości ich autorów, wskazują rolę, jaką odegrały w nim: język, miejsce urodzenia i dzieciństwa, kontakty z własną grupą odniesienia i przedstawicielami innych grup, życie w wielokulturowym sąsiedztwie, na pograniczach kulturowych. Ostatni rozdział monografii poświęcono sylwetkom Andrzeja Korwackiego, Ludwika Godlewskiego oraz kilku osób z rodziny Jelskich. Każda z tych postaci odegrała ważną rolę w rozwoju polskiej kultury i – szerzej – kultury pogranicza, z którym związane było jej życie. Nie dowiedziałam się jednak czy i w jakim stopniu wspomniane osoby znane są współczesnym Polakom mieszkającym na południowo-wschodniej Ukrainie. Jak są przez nich postrzegane? Czy przedstawiciele polskiej mniejszości są dziś dumni z ich osiągnięć? Czy osoby te stanowią dla nich wzór, a jeśli tak – w jaki sposób jest to wyrażane?

Zgromadzone materiały pozwoliły Autorce na dokonanie analizy porównawczej, uwzględniającej ludność polską zamieszkujejącą dwa obwody: doniecki i zaporoski. Materiały te mogą być również z powodzeniem wykorzystane w szerszych studiach dotyczących ludności polskiej na Ukrainie i na pozostałych terenach byłego ZSRR. W monografii znakomicie ukazano wewnętrzne zróżnicowanie polskiej mniejszości. Decyduje o nim nie tylko wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania i doświadczenia życiowe poszczególnych osób, lecz także np. stosunek do języka polskiego i kompetencje językowe. Świetnie scharakteryzowane zostały relacje między polską mniejszością i innymi grupami, przede wszystkim Ukraincami i Rosjanami. W pracy znalazły się bardzo ciekawe i ważne informacje o stosunkach ukraińsko-rosyjskich. Książka ma ogromne walory poznawczo-dokumentacyjne. Imponująca jest jej podstawa źródłowa. Tworzą ją: zapisy rozmów przeprowadzonych przez Autorkę podczas badań terenowych, wykorzystane przez Nią, liczne publikacje, od rozpraw naukowych po artykuły prasowe („Bibliografia” zajmuje 23 strony tekstu), unikatowe materiały archiwalne oraz dane pochodzące z Internetu. Niezwykle ważną część monografii stanowią materiały ilustracyjne – mapy, fotografie oraz wykresy i tabele, opracowane przez Autorkę. Informują one m.in. o zróżnicowaniu etnicznym, językowym i wyznaniowym mieszkańców miejscowości, w których prowadzone były badania.

Znajomość lokalnych języków (ukraińskiego, rosyjskiego i polskiego, w ich odmianach literackich i gwarowych) umożliwiła H. Krasowskiej przeprowadzenie wnikliwych badań i wykorzystanie różnorodnych źródeł. Pierwszoplanowymi bohaterami książki są rozmówcy Autorki, wspomniane przez nich osoby oraz postacie, którym poświęcony jest rozdział „Pejzaże pamięci”. Zabrakło mi natomiast informacji o warunkach prowadzenia badań, możliwości dostępu do archiwów, o relacjach z rozmówcami, wzmianek o problemach, z jakimi Autorka zetknęła się w trakcie swoich prac. Jak była postrzegana przez rozmówców jako osoba urodzona i wychowana na zachodniej Ukrainie (Bukowina), od lat mieszkająca w Polsce? Czy udało się Jej zrealizować wszystkie zamierzenia? Czy wcześniejsze doświadczenia, nabyte m. in. w trakcie badań w zachodnich rejonach Ukrainy, okazały się pomocne w badaniach we wschodniej części kraju, czy też konieczne było wypracowanie nowych strategii badawczych, uwzględniających specyfikę regionalną, historyczną, etniczną, językową tych obszarów, jak również antagonizmy między Wschodem i Zachodem? Za Ewą Nowicką, H. Krasowska mówi o różnych rodza-

jach polskości: inna jest polskość we Lwowie, inna w obwodzie donieckim i zaporoskim. Czy ma to znaczenie dla sposobów realizacji badań?

Książkę H. Krasowskiej polecam wszystkim zainteresowanym sytuacją polskiej mniejszości na Ukrainie i – szerzej – na terenach byłego Związku Radzieckiego. Można tu również znaleźć wiele cennych informacji przydatnych w badaniach nad fenomenem pogranicza, tożsamością etniczną/narodową, funkcjonowaniem zróżnicowanych etnicznie społeczności, małżeństwami mieszanymi, kontaktami językowymi, zmianami zachodzącymi w języku polskim w środowiskach wielokulturowych i in.

Iwona Kabzińska